

TWEE TUINKUNSTENAARS IN BEELD: Ignatius en Jan van Logteren

Dennis de Kool

Inleiding

De belangstelling voor en waardering van Nederlandse beeldhouwkunst in Nederland is relatief gering. Dat geldt voor Nederlandse beelden in het algemeen en achttiende-eeuwse sculptuur in het bijzonder.¹ Hoewel er tegenwoordig iets meer aandacht is voor de Nederlandse beeldhouwkunst uit deze periode dan ruim dertig jaar geleden, verdient de Nederlandse sculptuur uit de achttiende eeuw meer systematisch onderzoek. De bekendste Nederlandse beeldhouwers uit de achttiende eeuw zijn Ignatius (1685-1732) en Jan van Logteren (1709-1745) uit Amsterdam. In 2005 is een monografie over beide kunstenaars verschenen, waarin met name aandacht wordt besteed aan de interieur- en geveldecoraties die zij hebben nagelaten.² In dit artikel wordt echter uitsluitend aandacht besteed aan hun rol als 'tuinkunstenaars'. Daarnaast wordt de miskenning van tuinbeelden vanuit een kunstfilosofisch perspectief belicht.

Amsterdam

Ignatius werd op 7 juni 1685 geboren als zoon van de schilder Jan of Johannes van Logteren en Maria Scheerder. Van de jeugdjaren van Ignatius is niets bekend. Het huwelijk van Ignatius en Hendrika Turk, de zus van steenhouwer Anthony Turk, resulteert op 9 maart 1709 in de geboorte van een zoon, die Jan zal worden genoemd. Jan wordt gedoopt in de Rooms-katholieke kerk 't Boompje. Vader en zoon zijn beide geboren in Amsterdam. In 1718 koopt Ignatius een erf aan de Prinsengracht, tegenover de Amstelkerk, dat hij geheel of gedeeltelijk voor zijn beeldhouwwerkzaamheden in gebruik zal nemen. Op 4 november 1732 overlijdt Ignatius van Logteren.

Silicose-longen

Zonder twijfel had Ignatius zijn zoon in het beeldhouwwak opgeleid in zijn steenhouwerij. Na de dood van zijn vader zet Jan het bedrijf van zijn vader op de

Prinsengracht ter plaatse voort. Wanneer hij namelijk in 1734 trouwt met Margereta Wijntjes, wordt in het huwelijksregister de Prinsengracht als zijn woonadres vermeld. Waarschijnlijk huurde hij het huis en het erf van zijn moeder. In 1735 wordt Hendrika geboren, die het enige kind van Jan en Margereta zal blijven. Op 11 oktober 1745 overlijdt Jan van Logteren. Hij wordt in dezelfde kerk als zijn vader begraven, de Nieuwerzijds Kapel.³ Het hakken en werken met zandsteensoorten zullen niet goed voor zijn gezondheid zijn geweest. Vermoedelijk zijn silicose-longen de oorzaak van zijn vroege overlijden.⁴

Veelzijdige carrière

Zowel vader als zoon Van Logteren kunnen zich beroepen op een productieve en veelzijdige carrière. De Van Logterens legden zich toe op tuinsculptuur, geveldecoraties (van voornamelijk Amsterdamse patriciërshuizen) en monumentaal stucwerk. Ook maakten zij meubels, pen- en krijttekeningen. Wat materialen betreft werkten vader en zoon met marmer, albast, stuc, terracotta, hout, ivoor en zandsteen. Opgemerkt moet worden dat (harde) zandsteen moeilijk te bewerken materiaal is. In een land *‘waar de beeldhouwerij niet veel wordt geacht’* mogen is een dergelijke artistieke productiviteit opmerkelijk.⁵

Ingetogen elegantie

De tuinsculpturen van vader en zoon Van Logteren kenmerken zich door een ingetogen elegantie. Een bekend werk van Ignatius van Logteren is de zandstenen fontein met beelden van Neptunus en Amphitrite (1714).

Zie afbeelding 1 en 2.

Deze fontein bevindt zich momenteel op buitenplaats Franckendael in Amsterdam. Oorspronkelijk was deze fontein geplaatst op buitenplaats Driemond bij Weesp. Andere tuinbeelden in Amsterdam zijn Pomona en Flora (1721). Dit beeldenpaar bevindt zich in de tuin van Museum Willet Holthuysen aan de Herengracht 605. Met name de melancholische blik van Pomona, de godin van boomvruchten en tuinen, is erg aansprekend. Ook buiten Amsterdam kunnen op verschillende plaatsen tuinbeelden van zijn hand worden aangetroffen. Zo staan in het centrum van Arnhem

Afb. 1: Neptunes; foto, D. de Kool

Afb. 2: Amphitrite; foto, D. de Kool

zes verschillende beelden. Helaas is één beeld tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. In Beetsterzwaag staat een Neptunus van zandsteen en in Haastrecht staan nabij het museum Bisdorp van Vliet een Hercules- en Neptunusbeeld uit 1720. Een aantal tuinbeelden is in het buitenland terecht gekomen, waaronder België en het Verenigd Koninkrijk.

Zie afbeelding 3.

Naast tuinbeelden heeft Ignatius van Logteren ook andere tuinornamenten gemaakt, waaronder tuinvazen die in de tuin van Boom en Bosch in Breukelen staan en een marmeren cascade die zich momenteel in Kasteel Rosendaal bevindt.⁶

Stadspaleis

Het oeuvre van Jan van Logteren doet niet onder voor dat van zijn vader, zeker wanneer in ogenschouw wordt genomen dat hij pas 23 jaar is wanneer hij de leiding van zijn vaders werkplaats overneemt. Zijn eerste gesigioneerde en gedateerde werk is een terracotta-beeldje van Johan Maurits van Nassau-Siegen (1727) dat

Afb. 3: Atalanta en bevindt zich in de tuin van Kasteel Loppem bij Brugge. Dit is een werk van Ignatius van Logteren.; foto, D. de Kool

een plekje in het Mauritshuis heeft gevonden.⁷ Een aanzienlijk grotere opdracht was het vervaardigen van het beeldhouwwerk van het orgel in de Sint-Bavokerk te Haarlem. Ook het indrukwekkende stucwerk in het trappenhuis van 'Het Huis aan de Bocht' aan Herengracht 475 wordt aan hem toegeschreven. Dit 'stadspaleis' wordt gerekend tot de mooiste huizen van Amsterdam. Tot zijn meest geslaagde tuinbeelden behoren in ieder geval de tuinsculpturen Bacchus en Ariadne (1734) die in de tuin van Huis te Manpad in Heemstede zijn geplaatst.

Zie afbeelding 4.

Daarnaast hebben onlangs vijf gerestaureerde hermen een plek gevonden in de tuin van het Keramiekmuseum Prinsessehof in Leeuwarden. Voorheen stonden deze hermen, die ook aan Jan van Logteren worden toegeschreven, in de tuin van Staniastate te Oenkerk.⁸

In zijn werken is de invloed van Rococo, dat in de loop van de achttiende eeuw tot ontwikkeling kwam, duidelijk waarneembaar. In tabel 1 staat een overzicht van de (tuin)beelden van Ignatius en Jan van Logteren. Schoorsteenstukken, siervazen, terracotta figuren en reliëfs zijn in dit overzicht buiten beschouwing gelaten.⁹

Afb. 4: Ariadne. Dit is een werk van Jan van Logteren.; foto, D. de Kool

Tabel 1: Overzicht (tuin)beelden van Ignatius en Jan van Logteren

Amsterdam (Noord-Holland)		
Herengracht 605 Museum Willet Holthuysen	Tuinbeelden Pomona & Flora (1721)	Ignatius van Logteren
Middenweg 72 Buitenplaats Franckendael	Zandstenen fontein met beelden van Neptunus en Amphitrite (1714)	Ignatius van Logteren
Rijksmuseum	Kinderfiguurtjes met fruit: de Lente en De herfst (1717) Tuinbeelden Flora, Ceres en Bacchante (?)	Ignatius van Logteren Werkplaats Ignatius
Rijksmuseum	Tuinbeeld Apollo (ca. 1730)	Omgeving Jan van Logteren?
Arnhem (Gelderland)		
Jansbuiten- en -binnensingel	Neptunus, Venus, Proserpina, Juno, Pluto en Bacchante (1713 ?)	Ignatius van Logteren
Beetsterzwaag (Friesland)		
Lyndenstein	Neptunus	Ignatius van Logteren
Breukelen (Utrecht)		
Vechtvluit	Meleager en Atalanta	Ignatius van Logteren
Brugge (België)		
Kasteel Loppem	Apollo en Atalanta	Ignatius van Logteren
Dalfsen (Overijssel)		
Park Leemkule	Bacchante	(Atelier van) Ignatius van Logteren
Den Haag (Zuid-Holland)		
Kneuterdijk 6 Johan de Witthuis	Zandstenen tuinbeeld Venus en Cupido (voor 1739)	Jan van Logteren
Haarlem (Noord-Holland)		
St. Bavo Kerk	Beeldhouwwerk Müller-orgel (1735- 1738)	Jan van Logteren
Haastrecht (Zuid-Holland)		
Park Bisdom van Vliet	Beelden Hercules en Neptunus (1720)	Ignatius van Logteren
Heemstede (Noord-Holland)		
Huis te Manpad	Tuinbeelden Bacchus en Ariadne (1734)	Jan van Logteren
Leeuwarden (Friesland)		
Keramiekmuseum Prinsessehof	Vijf hermen met beelden (onlangs gerestaureerd)	Jan van Logteren (toegeschreven)
Lissabon (Portugal)		
Museum Calouste Gulbenkian	Marmeren borstbeeld Bacchus of Faun (ca. 1739)	Jan van Logteren
Loenen aan de Vecht (Utrecht)		
Nieuwerhoek	Borstbeeld Juno	Jan van Logteren
Ouderkerk (Noord-Holland)		
Buitenplaats Oostermeer	Marmeren kindergroep de vier jaargetijden (1734) Zandstenen Bacchus (ca. 1741) Marmeren borstbeeld Jupiter (1739) Marmeren borstbeeld Cybele (1739)	Jan van Logteren
Ripley (Verenigd Koninkrijk)		
Dunsborough Park	Venus en Cupido	Ignatius van Logteren
Buckinghamshire (Verenigd Koninkrijk)		
Waddesdon Manor Gardens	Venus en Adonis (1741)	Jan van Logteren
Woburn Abbey (park)	Juno, Apollo, Diana en Adonis	Ignatius van Logteren
Onbekende locatie (Zuid-Frankrijk)		
Particuliere verzameling	Marmeren beelden Herder en Herderin (1740-1745)	Jan van Logteren
Onbekende locatie (België)		
Particuliere verzameling	Marmeren borstbeeld Venus (1739)	Jan van Logteren
Onbekende locatie		
Sinds 1980 spoorloos	Zandstenen borstbeeld Apollo (1714)	Ignatius van Logteren

Bij dit overzicht moet een aantal opmerkingen worden geplaatst. Ten eerste is dit overzicht bedoeld om een globale indruk te geven van de tuinbeelden die vader en zoon van Logteren hebben nagelaten. Het overzicht is daarom niet uitputtend. Daarnaast hebben Ignatius en Jan van Logteren niet al hun werk gesigeneerd. Het is daarom lastig om anonieme beelden aan deze of andere beeldhouwers toe te schrijven. Verder hebben vader en zoon niet alleen onderling zeer nauw samengewerkt, maar ook met andere kunstenaars. Zo werkten ze samen met meester-timmerman Pieter en zijn zoon Jan van der Streng, de architect Daniël Marot, de schilders Jacob de Wit en Isaac de Moucheron en de stucwerkers Hans Jacob en Hendrik Huslij. Het is dus aannemelijk dat diverse coproducties tot stand zijn gekomen.

Kunstfilosofische impuls

De productiviteit en creativiteit van deze en andere beeldhouwers ten spijt, is sprake van een geringe waardering voor de artistieke prestaties in de achttiende eeuw. Deze miskennis ontstond tijdens de Romantiek in de negentiende eeuw. Op romantische wijze zocht men naar de ideale, absolute held en vond die in Rembrandt. Onder dwang van dit criterium kon men de esthetische idealen van de achttiende eeuw onmogelijk waarderen.¹⁰ De schilderkunst uit de Gouden Eeuw eist verreweg de meeste aandacht op.

Frans Hemsterhuis (1721-1790) was de eerste filosoof die de beeldhouwkunst tot een belangrijk reflectiepunt maakte. Beelden voldoen volgens hem in hoge mate aan de esthetische bestanddelen 'eenvoud van contouren' en 'rijkdom aan denkbeelden'. In zijn *Brief over de beeldhouwkunst* (1769) lezen we: '*de beeldhouwkunst is van alle vormen van nabootsing van de zichtbare dingen de voor-naamste, omdat zij het meest volmaakt is.*' Subtiel voegt hij daaraan toe: '*daarna volgt de schilderkunst.*'¹¹ Verder betoogt Hemsterhuis: '*hetgeen wij groots, verheven en smaakvol noemen, zijn grote gehelen waarvan de delen zo kunstzinnig zijn samengesteld dat de ziel ze in één ogenblik en zonder moeite met elkaar kan verbinden.*'¹² Deze passage biedt een interessante verklaring voor de miskennis van tuinbeelden. Tuinbeelden stonden namelijk niet op zichzelf, maar waren voorheen onderdeel van een weloverwogen tuinplan.

‘Eden onzes tijts’

Een voorbeeld om deze redenering te onderbouwen is Zijdebalen. Deze rijk versierde buitenplaats was het eigendom van David van Mollem (1670-1746), die een grote belangstelling voor de tuinkunst had. De inrichting van zijn tuin was gebaseerd op een harmonieus en doordacht tuinplan. Zijdebalen belichaamde een Arcadisch ideaal en werd destijds gezien als het ‘Eden onzes tyts’.¹³ In 1819 werd het landgoed vanwege een faillissement verkocht en ontmanteld. Veel andere buitenplaatsen ondergingen datzelfde lot. Het gevolg was dat veel tuinornamenten uit hun oorspronkelijke context werden gehaald en via veilingen op verschillende plaatsen belandden. Ook de meeste tuinbeelden van Ignatius en Jan van Logteren bevinden zich niet meer op de oorspronkelijke locaties. Symmetrische beeldengroepen of -paren zijn eveneens vaak van elkaar gescheiden. De eerder genoemde vijf gerestaureerde hermen maakten bijvoorbeeld oorspronkelijk deel uit van een beeldengroep van twaalf figuren. In 1870 zijn namelijk zeven beelden vernield door een verwarde man.¹⁴ Stel dat bijvoorbeeld de Nachtwacht in stukken wordt geknipt en alle afgebeelde figuren in verschillende musea belanden, dan gaat ook een deel van de zeggingskracht en magie van het schilderij verloren, juist omdat het geheel meer is dan de som der delen. Om tuinsculpturen beter op hun waarde te schatten is het dus noodzakelijk om deze niet als losstaande objecten te beschouwen, maar als onderdeel van een groter geheel. Dat vereist meer onderzoek en inlevingsvermogen, omdat veel buitenplaatsen niet meer bestaan in hun oorspronkelijke vorm.

Tragisch lot

Veel van de Nederlandse tuinsculptuur uit de zeventiende en de achttiende eeuw is nog anoniem.¹⁵ De kunstfilosofische boodschap van Hemsterhuis is door velen nog niet gehoord. De meeste kunsthistorici begeven zich vooralsnog liever op het veilige terrein van de grote schilders, dan de drassige grond van de tuinsculpturen. In dit artikel is aan de hand van de werken van Ignatius en Jan van Logteren betoogd dat (tuin)beelden meer aandacht en waardering verdienen. Belangrijk daarbij is wel dat tuinbeelden niet als losstaande objecten of louter decoratie worden gezien, maar in een bredere tuinhistorische context worden geplaatst. De tragiek van veel

*Afb. 5: Pluto, dit beeld staat in een openbaar park in Arnhem;
foto D. de Kool*

tuinbeelden is dat ze vaak uit hun oorspronkelijke omgeving zijn gehaald. In hun nieuwe omgeving komen ze vaak minder goed tot hun recht, omdat de oorspronkelijke harmonieuze ‘compositie’ verloren is gegaan. Het resultaat is een nonchalante omgang met dit ‘versnipperde’ cultuurhistorische erfgoed. De tuinbeelden die nog in het openbaar te bewonderen zijn, staan vaak op ongeschikte locaties of hebben te lijden onder het weer of vandalisme. Ook zijn veel tuinbeelden in depots van musea beland. Hoeveel de beelden daar veilig zijn, ‘lijden’ ze in de museale catacomben een troosteloos bestaan. Bovendien zijn tuinbeelden niet gemaakt voor depots, maar om door liefhebbers aanschouwd en bewonderd te worden. Anders verdwijnen ze letterlijk uit ons collectieve geheugen. De getalenteerde Amsterdamse tuinkunstenaars die in deze bijdrage in beeld zijn gebracht en hun collega’s verdienen een beter lot.

Over de auteur:

Dennis de Kool (d_de_kool@hotmail.com) is als onderzoeker verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Noten

- 1 Er zijn enkele uitzonderingen, bijvoorbeeld Scholten, F. “Nederlandse beeldhouwkunst in de 18e eeuw” in: R. Baarsen et al. *Nederlandse kunst in het Rijksmuseum: 1700-1800*. Amsterdam/Zwolle (2006) p. 221-231.
- 2 Fischer, P.M. *Ignatius en Jan van Logteren: beeldhouwers en stuckunstenaars*. Alphen aan den Rijn (2005) Bezorgd door E. Munnig Schmidt.
- 3 Deze gegevens zijn met name ontleend aan Knoef, J. “Twee achttiend’eeuwse beeldhouwers Ignatius en Jan van Logteren” in: *Oud-Holland*, jaargang 43, nummer 1-6 (1926) p. 153-161.
- 4 Joustra, B. *Het Huis te Manpad: huis, park en bewoners door de eeuwen heen*. Alphen aan den Rijn (2003) p. 153.
- 5 Neurdenburg, E. *De zeventiende eeuwsche beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden. Hendrick de Keyser, Artus Quellinus, Rombout Verhulst en tijdgenooten*. Amsterdam (1948) p. 15.

- 6 Bierens de Haan, J.C. "Een Gelders en een Hollands werk van Ignatius van Logteren uit circa 1720" in: *Leids Kunsthistorisch Jaarboek 1985*. Delft (1987).
- 7 Eppink, K. Echt, Echter, Eggers: over de replica van Johan Maurits in het Mauritshuis en zijn plaats binnen het authenticiteitsdebat. Universiteit Utrecht (2008) Masterscriptie.
- 8 Fischer, P.M. Ignatius en Jan van Logteren: beeldhouwers en stuckunstenars. Alphen aan den Rijn (2005) p.428-429.
- 9 Dit overzicht is met name ontleend aan Fischer, P.M. *Ignatius en Jan van Logteren: beeldhouwers en stuckunstenars*. Alphen aan den Rijn (2005).
- 10 Fischer, P.M. "De beeldhouwers Van Logteren en het Amsterdamse gevelornament", <http://www.amsterdamsebinnenstad.nl>, geraadpleegd op 5 maart 2009.
- 11 Hemsterhuis, F. *Wijsgerige werken*. Budel/Leeuwarden (2001) p. 509.
- 12 Hemsterhuis, F. *Wijsgerige werken*. Budel/Leeuwarden (2001) p. 503.
- 13 Jong, E. de. *Natuur en kunst: Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*. Bussum (1993).
- 14 Fischer, P.M. Ignatius en Jan van Logteren: beeldhouwers en stuckunstenars. Alphen aan den Rijn (2005), p. 428-429.
- 15 Jong E. de en C. Schellekens. *Het beeld buiten: vier eeuwen tuinsculptuur in Nederland*. Heino/Wijhe (1994) p. 28.